

сучасних умовах холізм отримав новий імпульс розвитку у контексті теорії синергетики та її складової – поняття емерджентності, тобто виникнення в економічних системах нової системної якості. У цьому зв'язку ретроспективний критичний погляд на методологію холізму у філософії економіки К. Маркса є важливим і доцільним.

1. Гальчинский А.С. Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта. К.: Лыбидь, 2015. 328 с.

2. Хайлбронер Р. Л. Философы от мира всего. М.: Астрель: CORPUS, 2011. 432 с.

3. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том перший //Маркс К., Енгельс Ф. Твори Т. 23. К.Державне видавництво літератури УРСР, 1963. 848 с.

4. Маркс К. Тези про Фейєрбаха // Маркс К., Енгельс Ф. Твори Т. 3. К., Державне видавництво літератури УРСР, 1959. С. 1-4.

Ущановський Юрій Володимирович

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії

Житомирського державного технологічного університету

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА В МЕТОДОЛОГІЇ МАРКСИЗМУ

Марксизм як цілісна концепція відчутно вплинула не тільки на розвиток економічної науки, але й на інші галузі суспільствознавства: історію, політологію та соціологію. Марксизм мав безпосередній вплив також на родоначальників інституціоналізму.

В пошуках рушійних сил суспільного розвитку Карл Маркс звернувся до класичної політичної економії, але не найшов у ній відповіді на поставлені питання, що спонукало його створити власну *соціально-економічну концепцію* на основі синтезу основних духовних течій XIX ст.: німецької класичної філософії (діалектики Георга В. Ф. Гегеля та матеріалізму

Л. Фейербаха), англійської політичної економії (передусім вчення про трудову теорію вартості Д. Рікардо) і французького соціалізму. Парадокс марксизму полягав у тому, що він зародився на ґрунті критики класичної політичної економії, але з огляду історичної ретроспективи найпослідовніше відстоював її інтелектуальні традиції у ХХ ст. Карл Маркс ніколи не був економістом у вузькому розумінні цього слова, а був, на думку французького соціолога Реймона Арона, соціологом яскраво вираженого типу, соціологом-економістом, переконаним, що не можна зрозуміти сучасне суспільство, не засвоївши механізму функціонування економічної системи, й не можна засвоїти еволюцію економічної системи, не беручи до уваги теорії діяльності [1, с. 157].

Незважаючи на тривалий час існування та на панівний статус марксизму у радянські часи, майже відсутня література, де соціально-економічна спадщина марксизму розглядається у контексті сучасного інституційного аналізу.

Економічні дослідження у Карла Маркса *з'ясовують зв'язки соціальної і політичної структури із структурою виробництва*, а тому не слід в них шукати концепцію соціально-економічних інституцій у традиційних для інституціоналізму термінах. Інституційну структуру суспільства Карл Маркс досліджує у контексті матеріалістичного розуміння історії (історичного матеріалізму), яке є вченням про загальні закони розвитку *суспільних формацій і способів виробництва*. К. Маркс у праці «До критики політичної економії (Передмова)» (1859) зазначає: «У суспільному виробництві свого життя люди вступають у певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному рівню розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність таких виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому постає юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість» [2, с. 137].

Одним з перших в соціології Карл Маркс розробив *концепцію суспільства як системи*. У **теорії суспільної формації** він розглядає суспільну систему як певну органічну *цілісність*. Видається правдоподібним, що термін «формація» вчений запозичив у німецького геолога другої половини XVIII ст. Г. К. Фюкселя, про що засвідчують його прямі аналогії між суспільними і геологічними формаціями [3, с. 460]. Вперше термін «суспільна формація» він використовує для назви французького суспільства початку XIX ст. у відомій праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852) [4, с. 120]. Для нього *суспільна формація* – це передусім соціальна система, що складається із взаємозв'язаних елементів і перебуває у стані нестійкої рівноваги. За *структурою* вона складається із *способу виробництва* матеріальних благ (єдність виробничих відносин і продуктивних сил) і *надбудови*. *Продуктивні сили* суспільства – це наявні у суспільстві людські ресурси і засоби виробництва. Особливе значення для розвитку продуктивних сил суспільства у Карла Маркса відіграє індустрія. У процесі взаємодії між людьми і засобами виробництва виникають відносно стійкі виробничі відносини. *Виробничі відносини* – це відносини між людьми (класами) і між людьми і речами, щоо детерміновані *відносинами власності* на засоби виробництва.

Визначальним компонентом соціальної системи є *спосіб виробництва*, який створює якісні характеристики, що детермінують суспільну формацію та виокремлюють одну формацію від іншої. Крім продуктивних сил і виробничих відносин, які є «реальним базисом» суспільства, формація містить *надбудову*, до якої Карл Маркс зараховує *юридичні і політичні інституції* та ідеології. На думку соціолога А. Гофмана, її можна трактувати як суперструктуру [5].

У суспільно-економічній формації К. Маркса індивіди переслідують свій власний інтерес, який не збігається з суспільними інтересами. Протириччя між суспільними і індивідуальними інтересами, на думку Маркса, цілком природні, оскільки індивідуальна раціональна дія розчиняється у стихійно побудованому суспільстві. Такий характер суспільства обумовлений, з одного боку, суперечністю інтересів між індивідами та відсутністю у них спільної мети; а з другого –

суперечністю між класами суспільства. Соціологія К. Маркса – це соціологія класової боротьби. Кожен клас прагне сформувати власні *інституції*, подати їх як такі, що захищають спільний інтерес. Основним джерелом утворення інституцій за К. Марксом є сили класу, який презентує «панівну матеріальну силу суспільства», у розпорядженні якого перебуває не тільки економічний базис, але й засоби духовного впливу, тобто надбудова. Таким чином, у Карла Маркса *панівний клас* визначає конкретну суспільно-економічну формацію та її інституційну структуру. Сформовані таким чином інституції «ідеально втілюють панівні матеріальні відносини», сприяють поширенню ідеології панівного класу. Таким чином, панівний клас є визначальною соціально-економічною інституцією від якої залежить формування не тільки інституційної структури, але й інституційного середовища.

Погляди Карла Маркса на розвиток суспільства сформувалися значною мірою під впливом ідей Сен-Сімона та вчення Чарльза Дарвіна. Вчений мав упереджене ставлення до позитивної філософії Огюста Конта, яка не передбачала революційного оновлення соціальних інституцій, а його теорія суспільної еволюції поступеться теорії історичного розвитку Г. Гегеля. Незважаючи на скептицизм щодо філософії позитивізму, марксизм має спільні риси з теоретичними підходами О. Конта: 1) суспільний еволюціонізм (проходження низки стадій суспільного розвитку); 2) сприйняття суспільного прогресу; 3) намагання передбачити кінцеву мету суспільного розвитку.

Проте, фундаментальні структури суспільства у процесі еволюції залишаються у О. Конта незмінними, тоді як у К. Маркса вони потребують докорінних змін у процесі революції. Традиції (неформальні інституції) О. Конт розглядає як сприятливі для формування суспільства, а К. Маркс їх вважає такими, що тільки обтяжують трансформаційні прагнення нових поколінь. Суспільна еволюція у О. Конта має мирний, несуперечливий характер, натомість, у К. Маркса «рушієм історії виступає *суперечність*, що виказує себе в деякі моменти розвитку, між продуктивними силами та виробничими відносинами» [1, с. 163]. На думку А. Гофмана, К. Маркс був

творцем соціальної динаміки, яку слід розуміти як дослідження соціальних змін, інновацій, революційних перетворень.

Карл Маркса був добре обізнаний з теоретичними постулатами історичної школи Німеччини, неодноразово виказував свою прихильність до історичного методу, у певних випадках перебував під її впливом, хоча ніколи цього не визнавав та мав критичне ставлення до її представників. Наприклад, він, подібно до Ф. Ліста, у структурі суспільної формації використовує термін «*продуктивні сили*», але їхні функції він розглядає у дещо іншій системі координат. Нагадаємо, що у Ф. Ліста продуктивні сили – це сукупність суспільних умов, що забезпечують створення національного багатства. Ф. Енгельс у рецензії на книгу К. Маркса «До критики політичної економії» зазначав, що «Ліст, все ще є найкращим з того, що створила німецька буржуазна економічна література» [6, с. 142]. У спробах окреслити етапи історичного розвитку людства залежно від економічного ладу (способу виробництва) К. Маркс виокремлює *чотири способи виробництва*: азійський, античний, феодальний і буржуазний. Коли античний, феодальний і буржуазний способи виробництва характеризували історію Західної цивілізації, то азійський спосіб виробництва не був етапом у її розвитку.

Таким чином, К. Маркс розглядав суспільство як систему, яка має свою відносно стійку структурну побудову, концептуально втілену у суспільно-економічну формацію. Він структурно виокремлює підсистеми, компоненти і елементи суспільної системи; окреслює ієрархію зв'язків між різними рівнями суспільного життя. Економічний детермінізм є основою розуміння інституцій та інституційної структури економіки. Враховуючи класовий антагонізм, закладений у систему як рушійна сила суспільного розвитку, щоб запобігти руйнації бажаного для панівного класу «інституційного середовища», елементам структури притаманні інтегративні функції.

К. Маркс перейшов від філософії до політичної економії через соціологію. Еволюція у науковому аналізі від соціології до економіки якнайкраще споріднює наукові підходи Карла Маркса з традиційним інституціоналізмом.

1. Арон, Реймон. Етапи розвитку соціологічної думки / Пер. з фр. Г. Філіпчука. – К.: Юніверс, 2004.
2. Маркс К. К критике политической экономии (Предисловие) // Маркс К., Энгельс Ф. Избр. соч. В 9-ти т. Т. 4. – М.: Политиздат, 1986.
3. Маркс К. Экономическая рукопись 1861–1863 гг. // Маркс К., Энгельс Ф., Соч. 2-е изд., Т. 47.
4. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта // Маркс К., Энгельс Ф., Соч. 2-е изд., т. 8.
5. Гофман А. Семь лекций по истории социологии: Учебное пособие для вузов. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2001. – 216 с., ил.
6. Энгельс Ф. Карл Маркс «К критике политической экономии» (первый выпуск, Берлин, Франц Дункер, 1859) // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения. В 9-ти т. Т. 4. – М.: Политиздат, 1986.

Артёмовна Тетяна Іванівна

*д.е.н., доцент, головний науковий співробітник
відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»*

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВАРТОСТІ В ЦІНУ ВИРОБНИЦТВА – АКТУАЛЬНА СКЛADOVA ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ К. МАРКСА

Важливішою науковою спадщиною класичної школи політичної економії є вчення про вартість. Критично сприйнявши теорію вартості класиків, К. Маркс сформував власну методологію дослідження, відповідно до якої трудова теорія вартості має панівний характер в системі економічних відносин, а, отже, економічна система постає буттям «чистого» економічного часу.

Втім, споживча вартість в якості економічної форми входить до предмету Марксова політико-економічного дослідження практично всіх категорій капіталістичного